

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Майороші Марія Андріївна

УДК 94:[271.4(477.87)271.222(477)]«1919/1991»(043.3)

**МУКАЧІВСЬКА ЄПАРХІЯ ТА ГАЛИЦЬКА МИТРОПОЛІЯ:
ІНСТИТУЦІЙНІ ТА ОСОБИСТІСНІ ВЗАЄМИНИ МІЖ ГРЕКО-
КАТОЛИЦЬКИМИ ПРОВІНЦІЯМИ ТА ЇХНІМ КЛІРОМ
(1919–1991)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Львів – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Державному вищому навчальному закладі «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
Фенич Володимир Іванович,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
доцент кафедри модерної історії
України та зарубіжних країн

Офіційні опоненти: доктор історичних наук
Пшеничний Тарас Юрійович,
Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, заступник декана історичного факультету з
науково-педагогічної та навчальної роботи

кандидат історичних наук
Турій Олег Юрійович,
ЗВО «Український католицький університет»,
директор Інституту історії Церкви

Захист відбудеться 29 вересня 2021 р. о 12.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.12 Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України за адресою 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 330.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України за адресою 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розісланий 27 серпня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
професор

Р.М. Шуст

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. З кінця 1980-х рр. внаслідок демократичних перетворень та відродження релігійного життя в Україні зріс інтерес до вивчення церковної проблематики. Зокрема, це стосується історії Греко-Католицької Церкви (ГКЦ) в ХХ ст., адже, зважаючи на трагічні події, що випали на її долю (війни, окупація, ліквідація, підпілля), ця Церква змогла не тільки вижити, але й надалі зайняти важливе місце в суспільстві.

Сьогодні в Україні ГКЦ представлена двома провінціями – Києво-Галицьким верховним архієпископством з центром у Києві (УГКЦ) та Мукачівською греко-католицькою єпархією (МГКЄ) з єпископським осідком в Ужгороді. Мукачівська єпархія зберігає свій особливий окремішній статус, який отримала від папи римського Пія XI 2 вересня 1937 р. та підпорядковується напряму Римському апостольському престолові. Хоча історично давня Галицька митрополія і Мукачівська єпархія були розділені державними та адміністративними кордонами і пов'язують свою традицію з двома різними уніями – Берестейською (1596) та Ужгородською (1646) відповідно, їхні шляхи часто перетиналися.

В різні історичні періоди динаміка розвитку відносин цих двох церковних спільнот залежала від суспільно-політичних обставин у тих державах, до яких вони входили, а також від особистого наставлення та діяльності їхніх духовних лідерів. Згадаємо про таку величну постать як митрополит Андрей Шептицький, який майже півстоліття очолював Галицьку митрополію. Завдяки широті своїх еклезіальних поглядів та активній громадській позиції галицький архиєрей підтримував відносини з різними церковними інституціями, в тому числі з Мукачівською єпархією. Все ще мало відомою, але дуже симптоматичною є взаємодія та солідарність греко-католиків України в часи переслідувань і боротьби за релігійну свободу. Саме тому взаємини двох церковних інституцій УГКЦ та МГКЄ в минулому потребують ґрунтовного вивчення з дотриманням об'єктивного історичного підходу.

На жаль, останнім часом взаємини двох церковних інституцій – УГКЦ та МГКЄ-позначені полемічним і часто навмисно політизованим дискурсом, що ще більше зумовлює потребу ґрунтовного вивчення та підвищеної уважності для дотримання об'єктивного історичного підходу при дослідженні цієї проблематики. Тож актуальність дисертаційної роботи зумовлена недостатнім рівнем висвітлення проблеми в українській та зарубіжній історіографії, необхідністю з'ясувати важливі аспекти взаємин двох церковних спільнот у минулому, які мають відображення в сучасному церковно-релігійному і суспільно-політичному житті. Сподіваємося, що неупереджене висвітлення досвіду відносин Галицької митрополії та Мукачівської єпархії у ХХ ст. сприятиме налагодженню конструктивного діалогу між ними в теперішньому часі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в рамках науково-дослідних тем: кафедри історії України ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Історія та історіографія західноукраїнських земель ХІХ та ХХ ст.» (затверджено на засіданні кафедри історії України ДВНЗ «УжНУ» протокол № 6 від 20 грудня 2012 р.) та кафедри модерної

історії України та зарубіжних країн факультету історії міжнародних відносин ДВНЗ «УжНУ» «Проблеми історії та історіографії України та зарубіжних країн нового і новітнього часу» (номер державної реєстрації – 10А–2021 0121U110032).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексне вивчення інституційних та особистісних взаємин двох греко-католицьких церковних провінцій – Галицької митрополії та Мукачівської єпархії в різні історичні періоди ХХ ст.

Досягнення визначеної мети передбачає вирішення низки дослідницьких завдань:

- проаналізувати стан наукової розробки теми в українській та зарубіжній історіографії, вивчити репрезентативну джерельну базу дослідження, окреслити основні методи та принципи, які покладені в основу методології дослідження;

- простежити як розвивалися офіційні та особистісні взаємини Галицької митрополії та Мукачівської єпархії в контексті реформи Василіанського чину (ЧСВВ), а також оцінити ефективність місіонерської та культурно-освітньої діяльності галицьких монахів на Підкарпатській Русі;

- з'ясувати як розвивалися взаємини між двома греко-католицькими церковними провінціями через призму діяльності митрополита А. Шептицького;

- висвітлити особистісні стосунки між кліром Галицької митрополії та Мукачівської єпархії у 1938–1949 рр., активізацію цих відносин в короткий період існування автономної Підкарпатської Русі та Карпатської України, їх контакти в умовах окупаційних режимів;

- порівняти процеси ліквідації Греко-Католицької Церкви в Галичині (1946) та на Закарпатті (1949) і дати оцінку впливу Львівського «собору» на греко-католицьке духовенство Мукачівської єпархії. Показати роль протоієрея Г. Костельника в цих процесах;

- простежити зв'язки між священиками Мукачівської єпархії та Галицької митрополії в умовах ув'язнення і заслання через призму взаємин закарпатського духовенства з галицьким митрополитом Йосифом Сліпим, розкрити роль архиєреїв обох церковних провінцій у підпільній підготовці та висвяченні священників в період «катакомбної Церкви»;

- охарактеризувати спільні зусилля єпископів, кліру та мирян у боротьбі за легалізацію та відродження ГКЦ в Україні в роки «перебудови».

Об'єктом дослідження виступають дві історичні греко-католицькі церковні провінції – Галицька митрополія та Мукачівська єпархія, які належать до родини східних католицьких Церков, з'єднаних з Римським апостольським престолом, мають спільну обрядову традицію, особливі літургійні практики, окремішні церковні структури, ієрархію та співпрацюють на інституційному рівні в межах України.

Предметом дисертаційного дослідження є інституційні та особистісні відносини між двома греко-католицькими церковними провінціями та їхнім духовенством у ХХ ст. (1919–1991).

Хронологічні рамки. Нижньою хронологічною межею обрано 1919 р., коли вперше після ХІХ ст. (від 1772 р.) обидві церковні провінції опинилися в складі

різних державах. За одним із договорів Паризької мирної конференції (Сен-Жерменським від 10 вересня 1919 р.) територія МГКЄ майже повністю увійшла до складу Чехословацької республіки і лише 11 парафій залишилися в складі Румунії. У той же час в результаті польсько-української війни вся Галицька митрополія в липні 1919 р. опинилася в складі Польщі. *Верхньою межею* є 1991 р., коли після виходу із підпілля Галицька митрополія та Мукачівська єпархія легалізували та відродили діяльність своїх церковних структур в складі однієї держави України.

Географічні межі дисертаційної роботи охоплюють територію історичної Галицької греко-католицької митрополії в складі Львівської архієпархії, Перемишльської і Станиславівської єпархій та територію історичної Мукачівської греко-католицької єпархії.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дисертаційної роботи складають діалектичні принципи наукового пізнання. У цьому історичному дослідженні використано принципи історизму, об'єктивності та ціннісного підходу.

Для отримання комплексної картини дослідження та досягнення основної мети було використано наступні методи: історико-критичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний, ретроспективний, критично-порівняльний.

Наукова новизна дисертаційної роботи відзначається тим, що *вперше*:

- на основі широкого кола джерел здійснено комплексне дослідження трансформації взаємин між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією в різних суспільно-політичних обставинах ХХ ст.;

- впроваджено до наукового обігу офіційну церковну та приватну документацію першої половини ХХ ст., зокрема – епістолярну спадщину (листування між митрополитом А. Шептицьким та архиєреями Мукачівської єпархії);

- охарактеризовано спільне та відмінне в процесі ліквідації Галицької митрополії (1946) та Мукачівської єпархії (1949) сталінським режимом;

- висвітлено питання спільного перебування в таборах ГУЛАГу галицького митрополита Й. Сліпого та закарпатських священників із залученням матеріалів справи «Рифи», що дало можливість доповнити маловідому сторінку із життя багатьох мучеників за віру в Галичині та на Закарпатті;

- проаналізовано специфіку підпільного життя духовенства обох церковних провінцій в умовах радянської несвободи, висвітлено їх спільну боротьбу за легалізацію і відродження своїх церковних інституцій в роки «перебудови».

Удосконалено:

- розширено джерельну базу вивчення даної проблематики шляхом пошуку нових архівних документів як офіційних, так і приватних, введення їх до наукового обігу, а також опрацювання періодики 20–30-х рр. ХХ ст. як церковної, так і світської;

- аналіз історіографії відносин двох церковних греко-католицьких провінцій Галицької митрополії та Мукачівської єпархії, що дало змогу зрозуміти ступінь висвітлення даного питання в історичній думці;

– вивчення підпільного періоду через призму особистісних взаємин кліру Галицької митрополії та Мукачівської єпархії на основі свідчень учасників тих подій (з деякими з них авторці вдалося поспілкуватися особисто та взяти інтерв'ю).

Набули подальшого розвитку проблеми:

– висвітлення окремих аспектів взаємин між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією в період 1938–1944 рр.;

– вивчення взаємодії та співпраці між священнослужителями двох церковних провінцій в період «катакомбної Церкви»;

– дослідження офіційних та особистісних відносин двох церковних греко-католицьких інституцій на початковому етапі незалежної України.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що зміщені в ньому емпіричний матеріал, узагальнення, положення, висновки та рекомендації можуть бути використані у лекційних курсах з історії України, історії Церкви, краєзнавства та спецкурсів з релігієзнавства, при написанні навчально-методичних посібників, спеціальних праць з історії ГКЦ ХХ ст., а також будуть корисними для побудови конструктивних відносин між двома церковними інституціями, їхнім кліром і мирянами сьогодні та в майбутньому.

Особистий внесок дисертантки полягає в комплексному дослідженні даної теми, розв'язанні поставленої наукової проблеми та обґрунтуванні самостійних висновків.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорювалися на таких наукових форумах: 65-тій Міжнародній науковій конференції – Каразінські читання (історичні науки) – 20 квітня 2012 р. (Харківський національний університет ім. В. Каразіна, м. Харків); Міжнародній конференції «Греко-Католицькі Церкви в умовах тоталітарних режимів у Центральній-Східній Європі у другій половині ХХ століття: стан і перспективи досліджень» – 19–20 жовтня 2012 р. (Український католицький університет, м. Львів); Міжнародній конференції «Україна – Ватикан: до і після Другого Ватиканського Собору» – 9–10 листопада 2012 р. (Житомирський державний університет ім. І. Франка, м. Житомир); Міжнародній конференції «Міжетнічна та міжконфесійна толерантність як чинник консолідації українського суспільства: досвід Закарпаття» – 28–29 травня 2013 р. (м. Ужгород); Міжнародній науковій конференції «Витоки Ужгородської унії, канонічне становлення Мукачівської єпархії та історична доля Греко-Католицьких Церков ужгородської унійної традиції (до 370-ї річниці Ужгородської церковної унії)» – 22 квітня 2016 р. (Ужгородський національний університет, м. Ужгород); навчально-практичній конференції «Мученики – джерело свободи Церкви» – 9 червня 2017 р. (Патріарший дім, м. Львів); Міжнародній науковій конференції «Репресії тоталітарних режимів проти Церкви: до 70-річчя мученицької смерті владика Мукачівської греко-католицької єпархії Т. Ромжі» – 31 жовтня 2017 р. (Ужгородська греко-католицька богословська академія ім. Блаженного Т. Ромжі); навчально-практичному семінарі «Мученики – джерело чудотворної сили» – 15 червня 2018 р. (Український католицький університет, м. Львів). Також дослідниця брала участь у програмі Літньої школи в Римі «Патріарх Йосиф Сліпий: до 50-ліття звільнення, прибуття до

Риму та заснування Українського католицького університету (Інститут св. Климента в Римі, 4–11 липня 2013 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлено у 13 статтях, 7 з яких опубліковано у виданнях, які включені до Переліку наукових фахових видань України, 5 – у виданнях, що додатково відображають результати дослідження, 1 – у зарубіжному виданні.

Структура дисертації відповідає поставленим меті і завданням та побудована за проблемно-хронологічним принципом. Вона складається з анотацій українською та англійською мовами, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів (12 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури та додатків.

Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 274 сторінки, з яких 204 сторінки основного тексту. Загальний список використаних джерел та літератури нараховує 394 позиції, з яких 93 – архівні документи та матеріали, 40 – інтерв'ю.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** дисертації обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслено хронологічні та географічні межі, розкрито її наукову новизну, практичне значення, наведено відомості про апробацію дослідження, публікації та структуру роботи.

У першому розділі **«Історіографія, джерела та методологія дослідження»** здійснено історіографічний аналіз проблеми та охарактеризовано репрезентативну джерельну базу, на основі якої було проведено дане дослідження.

У підрозділі 1.1. **«Історіографія дослідження»** акцентується увага на відсутності ґрунтовного комплексного дослідження проблематики взаємин церковних інституцій Галицької митрополії та Мукачівської єпархії. Існуючі праці та публікації в основному фрагментарно висвітлюють окремі аспекти взаємин цих двох провінцій. З впевненістю можна стверджувати, що науково-теоретичні розробки з даної теми знаходяться на стадії активного вивчення.

Для аналізу історіографії праці церковних та світських істориків нами було умовно поділено на декілька груп.

До першої групи відносимо видання загального характеру, де висвітлено історію ГКЦ на українських землях. З огляду на тривалу заборону церковно-історичних досліджень і публікацій в радянський період, перші праці такого роду з'явилися в українській діаспорі, а деякі з них були згодом перевидані в незалежній Україні. Їхні автори – греко-католицькі священнослужителі та активні миряни – (Г. Лужницький, Ю. Федорів, В. Ленчик, С. Мудрий та ін.), як правило, розглядають історію Мукачівської єпархії як складову частину загальної історії УГКЦ. Цей же підхід, хоч і з критичних щодо унійної Церкви позицій, застосовує і православний автор В. Кудрик у своєму виданні **«Маловідоме з історії греко-католицької церкви: у чотирьох томах»** (Вінніпег, 1952–1956). Подібним чином історія МГКЄ у взаємозв'язку з загальною історією християнства в Україні та УГКЦ подається у фундаментальному виданні українських академічних релігієзнавців **«Історія релігії в Україні»** в 10-ти томах (том 4: **«Католицизм»**).

Цілісне критичне переосмислення усієї історіографічної спадщини про УГКЦ в 1939–1991 рр. у своїй докторській дисертації здійснив київський науковець Т. Пшеничний. Це комплексне дослідження містить аналіз низки напрацювань, в яких відображено церковно-релігійні процеси в СРСР до, під час і після Другої світової війни, в умовах окупаційних режимів (німецького, радянського та угорського) та в період боротьби за громадянські права й державну незалежність українців у другій половині ХХ ст.

Другу групу праць складають роботи, які висвітлюють історію Церкви на Закарпатті та в яких зачіпаються окремі аспекти її взаємин з Галицькою митрополією. Тут у першу чергу треба згадати дослідників – вихідців із Закарпаття, які працювали на еміграції – ієромонахів-василіан О. Барана та А. Пекара. Їхні фундаментальні узагальнюючі публікації «Metropolia Kioviensis et Eparchia Mukacoviensis» (1960) та «Нариси історії Церкви Закарпаття» (1967, 1997, 2014), а також численні статті, що друкувалися здебільшого у «Записках Чину св. Василя Великого» (1982, 1985, 1988, 1992, 1996), мають неабияку цінність для нашого дослідження.

Серед науковців, які працюють в сучасній Україні, на увагу заслуговують студії В. Фенича, у яких він дотримується концепції про партикулярність греко-католиків ужгородської унійної традиції, їхню особливу еклезіальну та національну ідентичність. Корисними для нашого історіографічного огляду є також опрацювання окремих тем та періодів з історії Мукачівської єпархії ХХ ст. таких дослідників, як В. Кічера (особливо його дисертація про реформу та діяльність ЧСВВ на Закарпатті), Д. Штерр (про взаємини між кліром і вірними), Н. Сердюк та О. Пагірі (на тему насильницької ліквідації унії радянською владою), Й. Ботліка (про мучеників греко-католиків Карпатського регіону від 1914 до 1976 р.), М. Рішко (життєвий шлях та єпископська діяльність О. Хіри).

Свій внесок у дослідження історії переслідувань греко-католицького духовенства на Закарпатті зробили священники Стефан і Даниїл Бендаси. Їхні праці пролили світло на трагічні події офіційної ліквідації МГКЄ 1949 р. і детально розкривають долі 128-ти священників – мучеників та ісповідників віри, які стали жертвами радянського комуністичного режиму. У цьому контексті варто також згадати публікації о. Л. Пушкаша (сина репресованого священника) про блаженного священномученика єпископа Теодора Ромжу та таємно висвяченого підпільного єпископа Петра (Павла) Ороса.

Про долю МГКЄ, її духовенства та вірних згадується і в спеціальних дослідженнях інших науковців. Насамперед у їхніх працях йдеться про форми і методи репресивної політики комуністичної влади щодо греко-католиків в Україні та інших країнах Центрально-Східної Європи після Другої світової війни (Л. Бабенко, І. Білас, М. Гайковський, І. Галагіда, В. Пащенко, В. Сергійчук, С. Стемпень та ін.). Переломне значення у зміні парадигми підходів до вивчення цієї проблематики мали праці канадського історика й політолога Б. Боцюрківа «Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989)» та «Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава», перекладені й опубліковані українською мовою відповідно в 1993 та 2005 рр.

Важливим осередком вивчення історичної спадщини українських Церков в контексті вселенського християнства з критичним переосмисленням минулого, а також формуванням і опрацюванням джерельної бази за новими методологічними підходами просопографії та усної історії став Інститут історії Церкви (ІЦ), заснований у Львові в 1992 р. вихідцем зі США Б. Гудзяком для реалізації проєкту «Образ сили духу: жива історія підпілля УГКЦ». Сьогодні цей Інститут є структурним підрозділом Українського католицького університету і успішно розвиває свою наукову та видавничу діяльність. Основними темами, якими займаються співробітники ІЦ, є богословське осмислення досвіду переслідувань і мучеництва греко-католиків та церковно-державні і міжконфесійні відносини в Україні (Б. Гудзяк, О. Турій), з'ясування особистих доль священнослужителів Галицької митрополії під час і після Другої світової війни (Б. Прах), процесу ліквідації УГКЦ (С. Гуркіна) та ролі в ньому радянських спецслужб (Р. Скакун), питання легалізації греко-католиків в Україні та життєвий шлях архієпископа В. Стернюка (Т. Бублик), патріархальний рух в українській діаспорі (А. Бабинський), а також культурно-історичні зв'язки між Галичиною та Закарпаттям (В. Мороз). Багато напрацювань цих та інших дослідників опубліковано в спеціалізованому науковому збірнику «Ковчег» (вісім випусків за період з 1993 до 2019 р.). Плодом спільної праці колективу ІЦ стали каталог виставки «До світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація УГКЦ» та альбом з ілюстраціями «Переслідувані за правду. Українські греко-католики в умовах тоталітарних режимів ХХ ст.», метою яких є «показати обличчя нескореної Церкви», де представлені також сюжети й особистості з Закарпаття. Останні роки публікації з питань церковної історії містить збірник Закарпаття «Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії» Науково-дослідного центру історично-релігійних студій «Логос» Ужгородського національного університету (засновано 2012 р. в Ужгороді).

Цікаву перспективу на релігійне життя західноукраїнських земель в радянський період подає в своїх працях київська історикиня Н. Шліхта. Дослідниця дійшла до досить оригінальних висновків щодо відносин між «радянською владою та греко-католиками і православними». На її думку, через примусове «возз'єднання уніатів» у середовищі Українського екзархату РПЦ сформувався феномен «Церкви в Церкві», який згодом проявився у русі за автокефалію українського православ'я.

Усі вище наведені праці лише частково торкалися теми цього дисертаційного дослідження. В історіографії існує всього кілька публікацій, в яких автори намагалися висвітлити окремі аспекти історичних взаємин між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією. Найбільше ці сюжети представлені в уже згаданих напрацюваннях церковних істориків О. Барана (про впливи Київської і Галицької митрополій на Закарпатті), А. Пекара (про взаємини галицького митрополита А. Шептицького із закарпатськими українцями та про Греко-Католицьку Церкву в часи Карпатської України), а також світських науковців В. Фенича та В. Мороза, які безпосередньо досліджують історичні та культурні зв'язки між Галичиною та Закарпаттям.

Детальний огляд стану дослідження відносин між двома сусідніми греко-католицькими церковними провінціями – Мукачівською єпархією та Галицькою

митрополією в період з 1919 до 1991 р. дає підстави зробити щонайменше два висновки. По-перше, дослідниками (богословами та світськими істориками) зроблено багато у висвітленні ряду актуальних тем (внутрішня інституційна історія, репресії проти Церкви і священників, підпільний період та боротьба за легалізацію). По-друге, існуючий історіографічний стан дає змогу заповнити окремі змістові аспекти теми і дозволяє комплексно підійти до вивчення взаємин між цими двома еклезіальними спільнотами.

У підрозділі 1.2. «Аналіз джерельної бази» здійснено аналіз комплексу джерел, окремі з яких уперше вводяться до наукового обігу. Використані в даній роботі джерела умовно можна розділити на такі групи: архівні матеріали, опубліковані документи, періодика, мемуари, матеріали епістолярної спадщини та інтерв'ю.

Основну групу джерел щодо відносин Галицької митрополії та Мукачівської єпархії складають архівні документи і матеріали, які зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву у м. Львів (ЦДІАЛ), Державного архіву Закарпатської області в містах Берегові та Ужгороді (ДАЗО), Архіву Управління СБУ в Закарпатській області, Архіву Інституту історії Церкви УКУ (АІЦ), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління (ЦДАВО України).

В ЦДІАЛ опрацьовано фонд 358 – митрополита А. Шептицького. Під час роботи з ним наша увага зосереджувалася на епістолярній спадщині, а саме листуваннях митрополита з єпископами Мукачівської єпархії, митрополитом та місцевою інтелігенцією. Вважаємо, що наративні джерела в більш повній мірі розкривають характер взаємовідносин між представниками греко-католицької спільноти, допомагають з'ясувати світоглядні і ментальні пріоритети греко-католицького духовенства та віруючих.

Найбільшу значимість для дисертаційного дослідження становили матеріали ДАЗО: документи фонду 64 «Мукачівський чернечий монастир» (насамперед листування між протоігуменами та вищим церковним керівництвом), які висвітлюють питання про реформу ЧСВВ і діяльність галицьких василіан на Закарпатті, та фонду 151 «Правління Мукачівської греко-католицької єпархії», які було використано майже у всіх розділах дисертаційної роботи. Багато з них вводяться до наукового обігу вперше, наприклад, справи 1071 та 1167, що стосуються листування між ієрархами обидвох церковних провінцій.

Важливими джерелами також послужили циркуляри Мукачівської єпархії – офіційні документи, на сторінках яких міститься хроніка головних подій з життя Церкви в окупаційних умовах. Одним з найцінніших є свідчення про єпископські свячення Т. Ромжі.

Особливу наукову цінність становлять матеріали з Державного архіву Управління СБУ в Закарпатській області. Це особові справи репресованих греко-католицьких священників: фонд кримінальні справи на реабілітованих осіб (в тому числі трьох галицьких священників, яких у 1944 р. прийняв мукачівський єпископ Т. Ромжа – С. Антонишина, І. Янковського та Й. Чубатого, а також усіх закарпатських священників, які перебували в радянських тюрмах і таборах – С. Урста, Х. Маргітич, Д. Дребітко, А. Бачкай, В. Завадяк, І. Сокол, В. Маргітич

(висвячений в ув'язненні митрополитом Й. Сліпим). Всього було опрацьовано близько двадцяти таких кримінальних справ.

Надзвичайно інформативним джерелом для висвітлення досліджуваної проблематики стали інтерв'ю священників, які зберігаються в архіві Інституту історії Церкви УКУ. Особливо важливими є спогади священників, які відбували терміни покарання разом з митрополитом Й. Сліпим, зокрема: А. Бачкая, В. Маргітича, зібрані працівниками ІІЦ після виходу Церкви з підпілля (тільки з В. Маргітичем авторці вдалося поспілкуватися особисто). Також використано інтерв'ю вищих ієрархів обох церковних провінцій – з архиєпископом В. Стернюком, єпископом-ординарієм Коломийсько-Чернівецької єпархії П. Василюком, єпископом Івано-Франківським С. Дмитерком, а також єпископом-ординарієм Мукачівської єпархії І. Семедієм та двома його помічними єпископами – Й. Головачем та І. Маргітичем.

Наукову цінність становлять спогади ієрархів та священників УГКЦ та МГКЄ, як от опубліковані у 2014 р. під редакцією І. Дацька та М. Горячої спомини Йосифа Сліпого. У цих спогадах він згадує кілька епізодів його стосунків із закарпатськими єпископами, священниками, монахами у 1930–1940-х рр.

Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. документи про ліквідацію ГКЦ в Україні публікували такі дослідники як І. Білас, Ю. Волошин. Згодом вийшли цілі збірники документів під редакцією В. Сергійчука, М. Гайковського, М. Корсун, Н. Сердюк. Окремої уваги заслуговує видання «Залишився тим, ким був...». Кир Йосиф Сліпий. Збірник документів» (2018), де вміщені документи радянських спецслужб з агентурної справи «Рифи» та кореспонденція митрополита з сестрами св. Вінкентія в період його ув'язнення.

Документи пізнішого періоду містяться у виданні «Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви (1989–2008)» (2008), де вперше зібрано і представлено офіційні послання і звернення щодо суспільних питань після легалізації. Особливо цінним є для нас перший розділ, де знаходяться документи за період з 1989 по 2000 рр. Велику кількість джерельних матеріалів з історії МГКЄ початку 1990-х рр. опубліковано у двох книгах Ю. Коссея про мукачівських єпископів І. Семедія та Й. Головача.

Інтерес для нас становить релігійна преса та періодичні видання ХХ ст. Авторка намагалася використовувати як офіційні видання МГКЄ «Душпастирь» та «Благовістник», так і світську пресу обох досліджуваних регіонів, такі як «Нива», «Свобода», «Нова свобода». Для репрезентації незалежної точки зору було використано іноземну католицьку пресу, зокрема, одне з найвідоміших видань тих часів «Catholic Herald», зі сторінок якого можна простежити ставлення за кордоном до ліквідації ГКЦ радянською владою в Україні та країнах Центрально-Східної Європи. Окремі аспекти взаємин між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією висвітлені на сторінках таких періодичних видань, як «Патріярхат» та «Благовістник».

У підрозділі 1.3. «*Методологія дослідження*» представлено теоретичні основи та охарактеризовано методи дослідження. В цьому історичному дослідженні використано як загальнонаукові принципи – історизму, об'єктивності та ціннісного підходу, так і спеціально-історичні методи – історико-генетичний, історико-

порівняльний, історико-типологічний, історико-системний, діахронічного аналізу (підходу), класового аналізу та ретроспективний. З джерелознавчих було застосовано методи бібліографічної та архівної евристики, клаузуально-формулярного аналізу, систематизації, атрибуції, герменевтики. Завдяки застосуванню аксіологічного методу авторкою було проаналізовано моральний стан та особистісні мотивації греко-католицьких священнослужителів і мирян. Особливу увагу в цьому дослідженні було приділено усній історії.

Новаторські судження з методів вивчення історії містяться в працях польського історика Є. Топольського та німецького дослідника Й. Рюзена. Краще зрозуміти еклезіологічні підходи до оцінки релігійного життя і міжцерковних взаємин дозволили праці австрійського богослова Е. К. Сутнера, зокрема його збірка «Українське християнство на початку III-го тисячоліття: Історичний досвід та еклезіологічні перспективи», опублікована українською мовою.

Таким чином у дисертаційному дослідженні проведено бібліографічну та архівну евристику, застосовано загальнонаукові та спеціальні історичні й джерелознавчі методи дослідження з метою інтерпретації наявного історіографічного та архівного матеріалу для цілісного і комплексного представлення взаємовідносин греко-католицького духовенства Мукачівської єпархії та Галицької митрополії в період між двома світовими війнами, іноземних окупацій і панування радянського тоталітарного режиму, а також на початку легалізації та розбудови церковних структур у незалежній Українській державі.

Другий розділ «**Інституційні та особистісні відносини між Мукачівською єпархією і Галицькою митрополією та їхнім кліром у 1919–1937 рр.**» містить три підрозділи. В них описується насичений період досить інтенсивних взаємин між двома греко-католицькими церковними юрисдикціями, які після Першої світової війни та поразки українських визвольних змагань за створення власної держави, опинилися у складі різних країн: відновленої Польщі та новоутвореної Чехословаччини. Провідною темою цих контактів та практичної співпраці стала реформа ЧСВВ у Мукачівській єпархії, яку здійснювали галицькі монахи. Зреформовані василіани суттєво вплинули на поживлення духовного та культурно-освітнього життя на Підкарпатті (Закарпатті), сприяючи зміцненню тут української національно-політичної орієнтації. Визначною постаттю цього періоду був галицький митрополит А. Шептицький, який намагався розвивати тіснішу взаємодію та плекати солідарність усіх руських греко-католицьких ієрархів, серед яких були і мукачівські владика.

У підрозділі 2.1 розглянуто «*Міжцерковні взаємини в контексті реформи Чину святого Василя Великого на Підкарпатській Русі у 1920–1930-х рр.*». Зазвичай чернечі спільноти мають свій усталений порядок функціонування, який вибудовується і передається впродовж тривалого часу кількома поколіннями монахів і монахинь. Однак, іноді кардинальні суспільні зміни та духовні виклики зумовлюють необхідність адаптації традиційних устоїв до нових обставин. Саме такого оновлення потребував Василіанський чин у Мукачівській єпархії у першій половині XX ст. Зменшення кількості покликань, занедбаний стан монастирів, важке матеріальне становище – всі ці проблеми потребували негайного вирішення, а

внутрішніх ресурсів для цього бракувало. Натомість ЧСВВ у Галичині ступив на шлях організаційних реформ та духовного оновлення ще в останніх двох десятиліттях XIX ст. Тому протоігумен Мукачівського монастиря Й. Хома вирішив звернутися за допомогою до галицьких монахів і скористатися їхнім досвідом. Після довгих переговорів, як на офіційному, так і на особистісному рівнях, отримавши дозвіл від папи римського, оновлення чернечого життя за Карпатами було розпочато в 1920–1921 рр. і за основу взято реформу Добромільського монастиря в Галичині (1882). Це, в свою чергу, стало одним з основних імпульсів до активізації відносин між двома церковними юрисдикціями в період між двома світовими війнами. Як результат, за досить короткий період часу, а саме 2 квітня 1932 р. декретом Конгрегації для Східної Церкви було канонічно засновано Василіанську провінцію св. Миколая ЧСВВ на Підкарпатській Русі, а вже до кінця 1938 р. до неї увійшли всі монастирі Мукачівської єпархії.

У підрозділ 2.2. *«Місіонерська та культурно-просвітницька діяльність галицьких монахів-василіан у Мукачівській єпархії»* проаналізовано зміни в церковному і громадському житті вірян, які відбулися внаслідок діяльності зреформованого ЧСВВ на Закарпатті. Особливу увагу галицькі монахи, попри упорядкування внутрішнього життя монастирів, приділяли організації проповідницьких місій та катехизації молоді, проведенню реколекцій, видавництву та розповсюдженню релігійної літератури, заснуванню апостольських товариств («Товариство Пресвятого Серця Христового», «Товариства імені святого Йосафата» та ін.) тощо. Найбільш активними були отці Є. Малицький, Г. Кінах, П. Булик, С. Решетило, П. Котович, П. Гойдич, Т. Скиба та ін. Місіонерська активність василіан виходила далеко за межі самої Підкарпатської Русі в складі Чехословаччини та поширювалася на сусідні Угорщину та Румунію, бували випадки, що ченці відвідували навіть США. Монастирі ставали осередками духовності, науки і культури, до яких регулярно навідувалися тисячі прочан, а просвітницька діяльність давала позитивні зрушення у сфері освіченості молоді та зростання її національної самосвідомості. Така активна громадська позиція галицьких монахів не завжди подобалося державній владі, але вони здебільшого мали підтримку місцевого греко-католицького єпископату.

У підрозділі 2.3. *«Митрополит Андрей (Шептицький) і закарпатські греко-католики»* висвітлено особистий вклад видатного галицького архиєрея у розвиток співпраці між двома греко-католицькими провінціями у 20–30-х роках XX ст.

На основі епістолярної спадщини проаналізовано відносини митрополита Галицького і архієпископа Львівського з кількома владиками, які очолювали Мукачівську єпархію упродовж його пастирського служіння. Зокрема встановлено, що у А. Шептицького було досить стримане спілкування з єпископами Ю. Фірцаком та А. Паппом, яке обмежувалося декількома офіційними телеграмами. Куди жвавіше розвивалися взаємини за єпископства П. Гебея (1924–1931). За ці декілька років було проведено спільні єпископські конференції у Львові, Ужгороді та Римі, активно велося листування, обмін досвідом та семінаристами, та й особистісні взаємини між архиєреями обох провінцій були дружніми. Відносини з наступником П. Гебея – владикою О. Стойкою (1932–1943) на перших порах також продовжувалися в дусі співпраці, але з часом як інституційних, так і особистісних

контактів ставало дедалі менше. Напевно, причиною цього було поширення в Європі тоталітарних ідеологій та наростання суспільно-політичних антагонізмів, які зрештою привели до вибуху Другої світової війни.

Окрему увагу у цьому підрозділі приділено взаєминам митрополита А. Шептицького із закарпатською інтелігенцією, особливо з відомим представником українофільської течії – греко-католицьким священником Августином Волошиним та його однодумцями. В архіві А. Шептицького знаходимо чимало запрошень для нього від місцевої інтелігенції на різного роду урочистості та звернень, адресовані митрополиту з проханнями про організаційну та фінансову підтримку товариства «Просвіта».

Незважаючи на різні труднощі того періоду, саме завдяки митрополиту А. Шептицькому та його щирому прагненню до церковної єдності взаємини між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією набули якісно нового змісту – велася двостороння практична співпраця (як-от в справі реформи ЧСВВ на Закарпатті), а також ієрархи й представники духовенства обох греко-католицьких юрисдикцій були активними учасниками спільних унійних з'їздів, конференцій, паломництв, богослужінь та культурно-просвітницьких ініціатив.

Третій розділ **«Особистісні взаємини між духовенством Мукачівської єпархії та Галицької митрополії у 1938–1949 рр.»** складається з трьох підрозділів і охоплює дуже складний період, на який припадає і зміна кількох окупаційних режимів під час Другої світової війни, і об'єднання українських земель в складі СРСР, і насильницька ліквідація ГКЦ радянською владою.

В підрозділі 3.1. *«Активізація відносин між двома церковними провінціями в період автономної Підкарпатської Русі та Карпатської України (жовтень 1938 – березень 1939)»* охарактеризовано події після поділу території Мукачівської єпархії новим політичним кордоном внаслідок Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. Її меншою частиною з центром в Ужгороді, що перейшли під владу Угорщини, продовжував керувати владика О. Стойка, іншу – з центром у Хусті, що на правах автономії залишалася в складі Чехословаччини, очолив як апостольський адміністратор крижевацький єпископ Д. Няраді. Останній вже раніше був відомий своєю проукраїнською національно-політичною орієнтацією, всіляко підтримував об'єднавчі ініціативи й унійні плани галицького архиєрея та був його близьким особистим приятелем. Тому й відносини між цією частиною МГКЄ та Галицькою митрополією за цей короткий період набрали дуже динамічного й регулярного характеру попри складні зовнішньо-політичні обставини. Митрополит А. Шептицький радо вітав проголошення Карпатської України, але у зв'язку з погіршенням стану здоров'я так більше і не зміг відвідати греко-католиків за Карпатами.

Натомість взаємини між двома частинами самої Мукачівської єпархії у цей же час були зведені до мінімуму, позаяк обидва владика (О. Стойка і Д. Няраді) мали різні політичні преференції та виявляли прихильність до тієї чи іншої державної влади, керуючись не так спільними інтересами, як радше дбаючи про функціонування церковних структур та забезпечення душпастирської опіки вірних кожен під своєю юрисдикцією.

У підрозділ 3.2. «*Стосунки між священиками двох церковних провінцій в умовах окупаційних режимів та радянського звільнення (1939–1945)*» висвітлено взаємодію між церковними інституціями в часи Другої світової війни, угорської і німецької окупації та включення Галичини й Закарпаття до складу СРСР. У березні 1939 р., після проголошення незалежності Карпатської України, уся територія Мукачівської єпархії була окупована угорськими військами, а Галичина у вересні 1939 р. згідно з пактом Молотова-Ріббентропа спершу була окупована радянськими військами, а в червні 1941 р. – після вибуху воєнних дій між колишніми союзниками – гітлерівською Німеччиною. За рішенням угорської окупаційної влади єпископа Д. Няраді було позбавлено уряду, вивезено за межі єпархії до Будапешту, де він знаходився під домашнім арештом і згодом повернувся до своєї Крижевацької єпархії. Тому єдиним діючим єпископом залишався владика О. Стойка, який мав проугорську орієнтацію. З 1943 р. після смерті єпископа О. Стойки Мукачівською єпархією управляв гайдудорозький єпископ М. Дудаш і у вересні 1944 р. на єпископа-помічника було висвячено владика Т. Ромжу, який з лютого 1946 р. перебрав обов'язки апостольського адміністратора.

Зрозуміло, що в умовах війни та окупацій підтримувати повноцінні двосторонні стосунки між Мукачівською єпархією і Галицькою митрополією на інституційному рівні було складно. Саме тому зміст взаємовідносин цього періоду проілюстровано окремими поодинокими фактами з архиєрейської діяльності мукачівських єпископів. Так, владика О. Стойка разом із єпископом М. Дудашем та провінціалом Маріяповчанського монастиря Л. Долгієм клопотали до угорського уряду і домоглися звільнення галицьких монахів-василіан, яких було арештовано у 1942 р. Згодом, у серпні 1945 р. єпископ Т. Ромжа надав прихисток і прийняв на служіння в Мукачівській єпархії галицьких священиків-біженців С. Антонишина, А. Дубицького, Й. Чубатого та І. Янковського, рятуючи їх від переслідувань радянської влади. Офіційні відносини між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією в силу певних історичних обставин не здійснювалися, контакти підтримувалися саме завдяки особистісним взаєминам між кліром обох провінцій. Мукачівські єпископи О. Стойка та Т. Ромжа проявили справжню пасторську опіку щодо своїх «олтарних братів», допомагаючи їм у скрутні часи.

Підрозділ 3.3. «*Радянська церковна політика, вплив Львівського «собору» та роль протоієрея Гавриїла Костельника в ліквідації Греко-Католицької Церкви на Закарпатті (1945–1949)*» присвячений одній з найтрагічніших сторінок в історії як Галицької митрополії, так і Мукачівської єпархії, а саме їх насильницькій ліквідації радянською владою. Оскільки сам процес підготовки та реалізації розробленого радянськими спецслужбами і санкціонованого сталінським керівництвом плану примусового «возз'єднання» греко-католиків з РПЦ досить добре досліджений в сучасній історіографії, ми намагалися представити його крізь призму спільних та відмінних рис обох церковних провінцій. Парадоксальним чином ця спільність була зумовлена насамперед зовнішнім чинником – єдиною політикою державної влади щодо радянзації новоприєднаних до СРСР територій та розширення сфери радянського впливу на країни Центрально-Східної Європи, що передбачала фронтальне протистояння з Ватиканом та інструменталізацію православного Московського патріархату для цілей цієї політики. Відмінності ж були пов'язані

радше зі специфікою умов у кожному з регіонів та термінами його включення під контроль Москви. Особливу увагу в дисертації приділено тим мінімальним контактам між представниками двох греко-католицьких церковних спільнот після арешту архиєреїв Галицької митрополії на чолі з митрополитом Й. Сліпим у квітні 1945 р., «возз'єднавчого Львівського собору» 8–10 березня 1946 р. та подальшої акції переведення на одержавлене православ'я Мукачівської єпархії після мученицької смерті єпископа Т. Ромжі 1 листопада 1947 р.

Окремий аналіз ролі львівського протоієрея та очільника т. зв. «Ініціативної групи по возз'єднанню Греко-Католицької Церкви з Православною» Г. Костельника та православного митрополита Львівського М. Оксіюка в процесі ліквідації МГКЄ засвідчує, що радянські спецслужби намагалися реалізувати єдиний сценарій та використати «галицький» досвід і кадровий ресурс на Закарпатті, але ця агітація не мала очікуваного успіху. У Мукачівській єпархії так і не вдалося провести «возз'єднавчий собор», а переведення закарпатських греко-католиків в лоно РПЦ здійснювалося через державну підтримку місцевої Православної Церкви. Завершили довготривалий процес ліквідації Мукачівської єпархії в лютому 1949 р., розпустивши капітулу і передавши кафедральний собор православним. Офіційно про «возз'єднання» з «матірною» Церквою було оголошено 28 серпня 1949 р. на свято Успіння Пресвятої Богородиці в Мукачівському монастирі на Чернечій горі.

Після цих трагічних подій ГКЦ в Радянському Союзі довгі 40 років була змушена існувати в умовах підпілля.

В четвертому розділі **«Галицька митрополія і Мукачівська єпархія в період підпілля, легалізації та відродження своїх структур (1949–1991)»** досліджуються взаємини священнослужителів обидвох церковних спільнот в період «катакомбної Церкви» та виходу з підпілля.

Підрозділ 4.1. *«Галицький митрополит Йосиф Сліпий у спогадах засуджених та амністованих священників Мукачівської греко-католицької єпархії»* висвітлює ставлення душпастирів Мукачівської єпархії до галицького митрополита Й. Сліпого в контексті їх взаємин в місцях позбавлення волі. Саме такі джерела як спогади та інтерв'ю проливають світло на маловідому сторінку з історії життя та діяльності галицького архиєрея. Завдяки їм дізнаємося, що кожен із священників був вражений духовною стійкістю митрополита Й. Сліпого, який не побоявся уділити священницькі свячення навіть в таборі (мова про В. Маргітича у 1961 р.). Як засвідчують матеріали агентурної справи «Рифи», заведеної радянськими спецслужбами на провідників ГКЦ, Й. Сліпий постійно підтримував зв'язку із підпільними греко-католиками західних регіонів УРСР, в тому числі і Закарпатської області.

У підрозділі 4.2. *«Відносини між духовенством, підготовка та висвячення священників за участю архиєреїв двох церковних провінцій у період підпілля»* досліджуються форми та способи функціонування «катакомбної Церкви» в Україні: специфіка навчання семінаристів, єпископські та священницькі свячення архиєреями по обидва боки Карпат. Краще зрозуміти суть греко-католицького «підпілля», обставини в яких воно діяло, допомогло спілкування зі священниками Мукачівської єпархії – І. Сидором та В. Маргітичем.

Ілля Сидор (парох с. Сільце, Іршавського району) був одним з тих отців, який формально «возз'єднався» із Православною Церквою в 1949 р., а фактично й надалі

таємно продовжував свою діяльність як греко-католицький священник. Такими діями І. Сидор зумів передати ці традиції майбутньому поколінню і зберіг для греко-католицької громади храм, який вони законно повернули з початком легалізації.

Володимир Маргітич – священник, якого висвятив у таборі митрополит Йосиф Сліпий. Після звільнення з табору В. Маргітич вже як священник разом з іншими отцями вів активну підпільну діяльність як на Закарпатті, так і в Галичині.

Хоча офіційно церковної ієрархії в часи підпілля не існувало, греко-католицькі владики таємно продовжували свою єпископську діяльність. В період з 1946 по 1989 рр. було рукоположено 15 архиєреїв для Галицької митрополії і 5 для Мукачівської єпархії (відомі випадки перехресних висвячень, як от мукачівський владики О. Хіра рукоположив Й. Федорика у 1964 р., а галицький єпископ С. Дмитерко хіротонізував закарпатського священника І. Маргітича у 1987 р.). Окрім того, часто закарпатське духовенство зверталось до галицьких архиєреїв, щоб ті уділили священницькі свячення для богословів, які підпільно закінчили навчання (з 1957 по 1989 рр. нами нараховано 29 таких випадків), оскільки єдиний мукачівський єпископ О. Хіра знаходився на засланні в Караганді.

Завдяки такій плідній співпраці між галицьким та закарпатським духовенством у підпільний період, можна стверджувати, що цей досвід допоміг зорганізуватися для реалізації довготривалого процесу легалізації.

Підрозділ 4.3. *«Спільні зусилля єпископів, кліру та мирян за легалізацію та відродження Греко-Католицької Церкви в Україні в роки «перебудови»* висвітлює трансформацію взаємин між галицьким та закарпатським кліром в процесі виходу з підпілля та легалізації своїх структур. Першою організацією, яка почала публічно домагатися офіційного визнання ГКЦ в СРСР стала заснована у вересні 1982 р. «Ініціативна група захисту прав віруючих і Церкви в Україні», до якої увійшли підпільні священники та миряни здебільшого з Галичини і яку очолив виходець із Закарпаття Й. Тереля. Її члени поширювали інформацію про порушення релігійної свободи, намагаючись привернути увагу міжнародної громадськості, а також робили спроби юридичної реєстрації греко-католицьких громад. Дочекавшись сприятливої політичної обстановки, яка склалася в другій половині 80-х років ХХ ст., про вихід з підпілля оголосила більша частина групи духовенства і мирян з обох регіонів на чолі з єпископами П. Василюком і І. Семедієм, які 4 серпня 1987 р. оприлюднили спільну заяву на адресу папи римського Івана-Павла II та радянського керівника М. Горбачова з проханням про визнання ГКЦ. Продовжив боротьбу за легалізацію «Комітет захисту Української Католицької Церкви», завдяки діяльності якого було організовано масові релігійні та політичні акції (як маніфестація у Львові 19 вересня 1989 р. до собору св. Юра), звернення до Ватикану, державних органів влади. Ці та інші зусилля зрештою увінчалися визнанням права греко-католицьких громад на реєстрацію під час зустрічі М. Горбачова з папою Іваном-Павлом II у Римі 1 грудня того ж року, що означало офіційне визнання фактично існуючої ГКЦ в Україні.

У заключній частині цього розділу розглянуто відносини між двома церковними провінціями у ширшому контексті взаємин «греко-католики-православні-держава» на переломі 1980–90-х рр.: відновлення ієрархічних структур, заснування духовних навчальних закладів, майнові конфлікти (щодо повернення храмів), поділи громад і зміна юрисдикцій тощо. Охарактеризовано не лише основні

події, що супроводжували процес легалізації, але й проаналізовано погляди та оцінки ситуації з перспективи західного католицького світу.

ВИСНОВКИ

У висновках підсумовано результати дослідження, узагальнено та обґрунтовано основні положення, які виносяться на захист.

1. Аналіз стану наукових досліджень дав змогу прослідкувати, в якій мірі порушувалася дана проблематика в загальноцерковній, еkleзіально-регіональній та вузькотематичній історичній літературі. Незважаючи на те, що за останні роки інтерес до церковної історії істотно зріс, комплексного вивчення відносин двох греко-католицьких церковних провінцій – Галицької митрополії та Мукачівської єпархії – на сьогодні так і немає. Більшість існуючих праць в українській та зарубіжній історіографії мають тільки дотичний стосунок до порушеної в цьому дисертаційному дослідженні проблематики.

Дослідження взаємин Галицької митрополії та Мукачівської єпархії у драматичному ХХ ст. (1919–1991) оперлося на багату джерельну базу, значну частину якої вперше опрацьовано і запроваджено до наукового обігу. Це листування А. Шептицького з мукачівськими єпископами та закарпатською інтелігенцією; листування архиєреїв О. Стойки та М. Дудаша з угорськими владними структурами щодо звільнення арештованих монахів-василіан, а також звернення галицьких священників до мукачівських владик про надання їм притулку. Застосування різних методик дослідження дали можливість підійти уважніше до висвітлення визначеної мети та поставлених завдань.

2. Простеживши розвиток офіційних та особистісних взаємин Галицької митрополії та Мукачівської єпархії в контексті реформи Василіанського чину, ми дійшли висновку, що завдяки діяльності монахів ЧСВВ на Підкарпатті відносини між ними поживалися. Саме завдяки цій реформі розпочалося активне листування між протоігуменами обох провінцій, а також були залучені митрополит А. Шептицький та мукачівські єпископи – спочатку А. Папп, а з 1924 р. П. Гебей, який повністю підтримав василіанських ченців у їх справі. Галицькі монахи вміло передали свій досвід і довели реформу до логічного завершення – 2 квітня 1932 р. було канонічно засновано Василіанську провінцію св. Миколая на Підкарпатській Русі. В підсумку, інституція ЧСВВ набула розвитку, а реформа мала позитивні наслідки: повернення минулої слави василіанським монастирям, відродження занедбаного монашого життя, відновлення богослужінь та навчання монахів при монастирях (школи новіціату), проведення місій та реколекцій, виховання молоді в християнському дусі. Активна культурно-просвітницька діяльність монахів-василіан вносила ефективні зміни в церковне і громадське життя вірян.

3. Проаналізувавши взаємини між двома греко-католицькими церковними провінціями через призму діяльності митрополита А. Шептицького, ми дійшли висновку, що зв'язок між Галицькою митрополією і Мукачівською єпархією в цей час майже не втрачався. Митрополит А. Шептицький в притаманній йому шляхетній манері зумів підтримувати контакти, хоч інколи і мінімальні, зі всіма єпископами, які очолювали Мукачівську єпархію в період з 1900 по 1944 рр. Найбільш продуктивною співпраця між церковними провінціями була за часів владики

П. Гебея (1924–1931), яка виражалися в проведенні спільних унійних з'їздів, єпископських конференцій, богослужінь. Крім того, митрополит А. Шептицький стежив за суспільно-політичними настроями в краї і спілкувався з місцевою інтелігенцією. Керуючись рішенням 1937 р. про пряме підпорядкування Мукачівської єпархії (разом з Пряшівською) Апостольському престолу, єпископ О. Стойка був націлений на повну автономію єпархії та перетворення її в митрополію, як це передбачала папська булла. Напевно з цих причин з галицьким митрополитом А. Шептицьким тісні зв'язки вже не підтримувалися. Заслужений авторитет А. Шептицького та майже півстоліття його митрополичої діяльності, яка була спрямована на утвердження християнської єдності та збереження власної церковної традиції, вивели стосунки між греко-католиками обох церковних провінцій на якісно новий рівень.

4. Досліджуючи відносини між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією у 1938–1949 рр., нами було висвітлено ті мінімальні особистісні стосунки між кліром цих двох інституцій, адже несприятливі суспільно-політичні умови цього періоду ускладнювали співпрацю між ними. Після того, як 2 листопада 1938 р. територія Мукачівської єпархії була розділена новими державними кордонами, єпископ О. Стойка та його осідок опинилися в складі Угорщини, а інша частина – з центром у Хусті на правах автономії залишалася в складі Чехословаччини, її очолив як апостольський адміністратор крижевацький єпископ Д. Няраді. Як інституційних, так і особистісних взаємин в період розподілу Мукачівської єпархії між архиєреями О. Стойкою та Д. Няраді не спостерігалось, натомість Д. Няраді продовжив активну співпрацю з митрополитом А. Шептицьким. Однак, після того як угорські війська окупували територію Карпатської України в березні 1939 р. єпископ Д. Няраді був змушений повернутися до Крижевацької єпархії в Хорватію, а вся Мукачівська єпархія опинилася у складі Угорщини. В період окупаційних режимів 1939–1944 рр. інституційні відносини між провінціями були практично унеможливлені, а їх взаємини зведені до контактів на особистісному рівні (як от участь єпископів О. Стойки та М. Дудаша у звільненні з-під угорського арешту монахів-василіан та прийняття до Мукачівської єпархії галицьких священиків-біженців єпископом Т. Ромжею). Після приходу радянської влади, обидві церковні інституції опинилися в єдиній державі, однак антикатолицька та взагалі антихристиянська атеїстична політика Москви знівелювала можливість активних відносин між ними.

5. Ліквідація обох церковних інституцій після 1944 р. здійснювалася через комплекс спільних заходів комуністичної партії, радянської влади, органів держбезпеки з православними ієрархами. В період репресій та ув'язнення єпископату (1945–1946) провід Галицької митрополії використовував Мукачівську та Пряшівську єпархії як один з каналів зв'язку з Римським престолом. А до процесу «возз'єднання» ГКЦ з РПЦ на Закарпатті новою владою було залучено головну дійову особу Львівського «собору» (8–10 березня 1946 р.) протоієрея Г. Костельника. Однак всі його спроби переконати священиків Мукачівської єпархії у доцільності «возз'єднання» з РПЦ не мали успіху. Оскільки й місцева Православна Церква не справилася із покладеним на неї завданням перевести усіх греко-католиків до РПЦ, а її очільник єпископ Нестор (Сидорук) на початку 1948 р. навіть засудив вбивство греко-католицького єпископа Теодора Ромжі, його було замінено

на Макарія (Оксіюка), православного митрополита Львівського і агента радянських спецслужб, котрий і завершив «возз'єднавчий» процес проголошенням «торжества православ'я» на Закарпатті 28 серпня 1949 р. Як бачимо, для «возз'єднання» обидвох церковних спільнот з РПЦ не вдалося застосувати єдиний сценарій, враховуючи специфіку кожного з регіонів.

6. Після того, як обидві церковні провінції офіційно перестали існувати, їхнє духовенство було змушене навчитися виживати в умовах підпілля. Наступник митрополита А. Шептицького Й. Сліпий вже через кілька місяців був заарештований і ув'язнений в таборах ГУЛАГу. Саме за таких умов репресовані священники Мукачівської єпархії вперше познайомилися з ним. Митрополит Й. Сліпий був для духовенства Мукачівської єпархії знаковою постаттю. Простеживши взаємини між кліром в місцях позбавлення волі, ми змогли побачити інше, можливо найавтентичніше, відношення душпастирів один до одного. Не дивлячись на всі труднощі табірної життя, греко-католицькі священники зуміли вистояти, згуртуватися і спільно обороняти свої релігійні права та церковні традиції. Цей тісний зв'язок священників під час ув'язнення став поштовхом для подальших контактів та співпраці після їх звільнення, в умовах «катакомбної Церкви».

Як галицькі, так і закарпатські архиєреї в підпіллі виконували свій головний обов'язок – підготовка, вивчення і висвячення нового покоління греко-католицького духовенства. Підпільний період в історії обох церковних провінцій зіграв роль «помосту» для співпраці, адже, незважаючи на те, що після ліквідації ГКЦ не мала інституцій, залишилася без храмів, саме завдяки активній діяльності духовенства зберегла єдність з Апостольським престолом та не втратила свою еклезіальну ідентичність.

7. Жертовна підпільна діяльність, боротьба проти спільного ворога (комунізму та радянської влади), Тисячоліття Хрещення Русі-України та історична зустріч папи римського Івана Павла II з радянським лідером М. Горбачовим – у підсумку привели до легалізації та відновлення обох церковних провінцій як інституцій. Завдяки спільним зусиллям греко-католиків обох церковних спільнот вони змогли вибороти право для існування своєї Церкви.

Після офіційної легалізації ГКЦ духовенство та вірні приступили до розбудови структур, повернення церковного майна, побудови нових храмів та підготовки нового покоління священнослужителів.

З часу виходу греко-католиків з підпілля пройшло більше тридцяти років. За цей період спільними зусиллями ієрархів, священнослужителів, вірних та громадських діячів зроблена колосальна робота по збереженню та примноженню церковних традицій та історичної пам'яті обох церковних провінцій. Разом з тим багато питань залишаються невирішеними ще й до сьогодні. Дивлячись на сучасний стан справ ГКЦ в Україні можна з впевненістю сказати, що незважаючи на всі труднощі та протиріччя, які випали на її долю, УГКЦ та МГКЄ вже 30 років розвивають свої структури в одній суверенній державі. Потрібно зберегти, місцями відновити і обов'язково примножити той величезний і позитивний досвід спілкування та співпраці, нагромаджений упродовж віків, а особливо в ХХ ст.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Майороші М. Відносини Мукачівської греко-католицької єпархії та Галицької митрополії на сторінках офіційних видань – «Благовісник» і «Патріархат». *Мандрівець*. 2012. № 3. С. 27–31.
2. Майороші М.А. Галицька митрополія і Мукачівська єпархія: складні стосунки в умовах окупаційних режимів (1939–1944 рр.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Історія». 2021. № 1. С. 43–50.
3. Майороші М. Галицькі монахи-василіани і реформа ЧСВВ у Мукачівській греко-католицькій єпархії. *Українознавство*. 2021. № 1 (78). С. 217–228.
4. Майороші М.А. Митрополит Андрей Шептицький і Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Історія». 2012. Вип. 28. С. 18–27.
5. Майороші М. Місіонерська та культурно-просвітницька діяльність галицьких монахів-василіан на Підкарпатській Русі. *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 1(4). С. 34–43.
6. Майороші М. Рецепція Другого Ватиканського Собору в Мукачівській греко-католицькій єпархії. *Українське релігієзнавство*. 2013. № 66. С. 309–317.
7. Майороші М.А. Радянська церковна політика, Львівський «собор» та переслідування Греко-католицької церкви на Закарпатті. *Науковий вісник УжНУ*. Серія Право. 2021. Вип. 62. С. 45–51.
8. Majorossy M. «A Munkácsi görögkatolikus egyházközség újraengedélyezése». *Külügyi Szemle*. 2021. V. 20. N. 4 (Подано до друку).

Статті в інших наукових виданнях

1. Майороші М. Андрей Шептицький і Закарпаття. Ковчег. *Науковий збірник з церковної історії* / Відп. ред. Олег Турій. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2015. Вип. VII. С. 232–250.
2. Майороші М. Взаємини митрополита Йосифа Сліпого з душпастирями Мукачівської греко-католицької єпархії в таборах Гулагу. «Залишився тим, ким був...». *Кур Йосиф Сліпий* : збірник документів. Жовква: Місіонер, 2018. С. 25–30.
3. Майороші М. Мукачівська греко-католицька єпархія та Українська греко-католицька церква на сторінках «Благовісник» і «Патріархат». *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: історично-релігійні студії. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. Вип. 1. С. 95–103.
4. Майороші М. Особисті взаємини між греко-католицькими священиками Мукачівської і Галицької провінцій у Катакомбній Церкві. *Наукові записки Ужгородського університету*. Серія: Історично-релігійні студії. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2016. Вип. 4. С. 100–115.
5. Майороші М. Спільні зусилля духовенства та вірних Галицької митрополії та Мукачівської єпархії за легалізацію ГКЦ в Україні. «Правда визволить...» : матеріали Міжнародної наукової конференції з нагоди 25-річчя легалізації УГКЦ 6 листопада 2014 р. / За ред. о. П. Марцелюка, С. Гуркіної, В. Суботіна. Жовква : Місіонер, 2015. С. 166–181.

АНОТАЦІЯ

Майороші М.А. Мукачівська єпархія та Галицька митрополія: інституційні та особистісні взаємини між греко-католицькими провінціями та їхнім кліром (1919–1991). – Кваліфікаційна праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2021.

У дисертаційному дослідженні висвітлено взаємини між двома греко-католицькими провінціями – Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією. На основі аналізу неопублікованих та опублікованих джерел, а також декількох праць церковних та світських істориків здійснено комплексне дослідження як інституційних відносин між церковними спільнотами, так і особистісних взаємин між їх кліром. Хронологічні межі дослідження охоплюють 1919–1991 роки.

У роботі проаналізовано основні аспекти взаємин між двома церковними інституціями в контексті проведення реформи ЧСВВ в Мукачівській єпархії галицькими монахами-василіанами, розкрито їх місійну та культурно-просвітницьку діяльність, розглянуто взаємини митрополита А. Шептицького із представниками закарпатської духовної та світської інтелігенції. Досліджено також відносини між Галицькою митрополією та Мукачівською єпархією через призму трагічних подій Другої світової війни та репресивної політики радянської держави, яка була націлена на ліквідацію Греко-Католицької Церкви як інституції. Висвітлено феномен «катакомбної Церкви», а саме співпрацю духовенства обох провінцій в умовах підпілля. Окрему увагу присвячено постаті митрополита Йосифа Сліпого, який 18 років свого життя провів у засланні, подаючи приклад та надаючи підтримку священникам Мукачівської єпархії. Прослідковано як особистісні взаємини між кліром «Церкви мовчання» вплинули на подальшу долю ГКЦ і, особливо, процес її легалізації.

Ключові слова: Галицька митрополія, Мукачівська греко-католицька єпархія, Українська Греко-Католицька Церква, церковна історія, митрополит Андрей Шептицький, Галичина, Закарпаття.

АННОТАЦИЯ

Майороши М.А. Мукачевская епархия и Галицкая митрополія: институциональные и личностные взаимоотношения между греко-католическими провинциями и их клиром (1919–1991). – Квалификационная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук (доктора философии) по специальности 07.00.01 «История Украины». – Львовский национальный университет имени Ивана Франка, Львов, 2021.

В диссертационном исследовании поднята проблема взаимоотношений между двумя греко-католическими провинциями – Галицкой митрополией и Мукачевской епархией. На основе анализа неопубликованных и опубликованных архивных источников, а также нескольких работ церковных и светских историков осуществлено комплексное исследование как институциональных отношений между

церковными провинциями, так и личностных взаимоотношений между их клиром. Хронологические рамки исследования охватывают 1919–1991 гг.

Автором определены основные аспекты взаимоотношений между двумя церковными институтами в контексте проведения реформы ЧСВВ в Мукачевской епархии галицкими монахами-василианами, раскрыто их миссионерскую и культурно-просветительскую деятельность; рассмотрены отношения между Галицкой митрополией и Мукачевской епархией во времена митрополита А. Шептицкого.

В работе исследованы отношения между Галицкой митрополией и Мукачевской епархией через призму трагических событий Второй мировой войны, а также репрессивной политики советского государства, которая была нацелена на ликвидацию Греко-католической церкви как института. Освещён феномен «катакомбной Церкви», а именно сотрудничество духовенства обеих провинций в условиях подпольной жизни. Особое внимание уделено такой величественной фигуре как митрополит И. Слипый, который 18 лет своей жизни провел в ссылке, именно при таких условиях и происходило общение со священниками Мукачевской епархии. Прослежено как личностные отношения между клиром «Церкви молчания» повлияли на дальнейшую судьбу ГКЦ и особенно процесс её легализации.

Ключевые слова: Галицкая митрополия, Мукачевская греко-католическая епархия, Украинская греко-католическая церковь, церковная история, митрополит Андрей Шептицкий, Галичина, Закарпатье.

SUMMARY

Maioroshi M.A. The Eparchy of Mukachevo and the Metropolitanate of Galicia: Institutional and Personal Relations between the Greek Catholic Provinces and Their Clergy (1919–1991). – Manuscript.

The dissertation for the degree of candidate of historical sciences (doctor of philosophy) on a specialty 07.00.01 «History of Ukraine». – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2021.

In the dissertation research, for the first time in Ukrainian historiography was raised the problem of relations between two independent Greek Catholic provinces – the Eparchy of Mukachevo and the Metropolitanate of Galicia. Based on the analysis of unpublished and published archival sources, a comprehensive study of both the institutional relations between the ecclesiastical provinces and the personal relations between their clergy was carried out. The «short» twentieth century (1919–1991).

Although studying the history of religion has been quite popular in Ukrainian historiography for the last 30 years, there is currently no comprehensive research on this issue. The author first introduced into wide circulation archival sources, which have not yet been subjected to scientific analysis.

The study was carried out on a chronological and thematic basis. The first half of the twentieth century was a very busy period in relations between the Eparchy of Mukachevo and the Metropolitanate of Galicia. First, we consider their relationships through the prism of the reform of the Order of St. Basil the Great in the Eparchy of Mukachevo, which was

carried out by Galician monks. The archpriests of Galicia and Subcarpathian Rus actively corresponded about the reform, resolving formal and legal issues of the arrival of Galician monks in the Eparchy of Mukachevo. Thanks to Metropolitan of Galicia Andrey Sheptytsky that relations between the two Greek Catholic provinces were transferred to a new plane. Metropolitan of Galicia Andrey Sheptytsky was active in cooperation with all «Ruthenian» Greek Catholic bishops. The Mukachevo bishops were no exception.

The dissertation describes short period of existence of the autonomous Subcarpathian Rus, headed by Avgustyn Voloshyn and when the Apostolic Administrator of that part of the Eparchy of Mukachevo was Bishop of Kryzhevac Dionysius Nyaradi; the occupation regimes, and then the entry of the Metropolitanate of Galicia and the Greek Catholic Eparchy of Mukachevo into the Soviet Union and their liquidation in 1946 and 1949; was explored the phenomenon of the «catacomb Church», namely how the priests of both provinces adapted to the conditions of underground life. Was singled out such a majestic figure as Metropolitan Josyf Slipyj and priests of the Eparchy of Mukachevo; also traced how the personal relationships between the clergy of the «Church of silence» influenced the future fate of the Greek Catholic Church and especially the legalization process.

Keywords: Greek Catholic Church, the Metropolitanate of Galicia, the Greek Catholic Eparchy of Mukachevo, Metropolitan Andrey Sheptytsky, reform of the Order of St. Basil the Great, Galician Basilian monks, Lviv Cathedral, liquidation of the Greek Catholic Church in Transcarpathia, legalization of the Greek Catholic Church.

Підписано до друку 27.08.2021 р. Формат 60x90/16.
Папір офсет. Ум. друк. арк. 0,9.
Наклад 100. Зам. 2638.

Видано та віддруковано в ТОВ “Поліграфцентр “Ліра”:
88000, м. Ужгород, вул. Митрака, 25

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ЗТ №24 від 7 листопада 2005 року.

